

ЛИМАН І., КОНСТАНТИНОВА В.
НІМЕЦЬКІ КОНСУЛИ В ПІВНІЧНОМУ ПРИАЗОВ'І
(XIX – ПОЧАТОК XX СТ.). – ДНІПРО:
ЛІРА, 2018. – 500 с.

Прагнення України до тісного зв'язку з європейськими структурами – не нова й не чужа для вітчизняної історії тенденція. Однак попри зростаючий інтерес до минулого дипломатії та міжнародних відносин, на сьогодні є лише кілька монографій і дисертацій, присвячених діяльності іноземних консулів на теренах України часів Російської імперії.

На цьому тлі виявляється актуальною та плідною наукова діяльність професорів Бердянського державного педагогічного університету Ігоря Лимана та Вікторії Константінової, які започаткували серію «Історія іноземних консульств на Півдні України». Зараз декілька книг, присвячених діяльності британських консулів, розміщено у вільному доступі на всіх трьох мовних версіях сайту Науково-дослідного інституту історичної урбаністики¹. Це стало можливим завдяки участі в міжнародному проєкті «Чорне море і його портові міста, 1774–1914: Розвиток, конвергенція та зв'язки зі світовою економікою».

Підготовку й видання цієї книги, присвяченої діяльності німецьких консулів у портових містах Північного Приазов'я, здійснено в рамках проєкту, фінансованого генеральним консульством Федеративної Республіки Німеччина в Донецьку / офіс у м. Дніпро. Симптоматично, що її вихід накладається на тренд міждержавного рівня – 2017/2018 р. було проголошено Українсько-німецьким роком мов. Організаторами виступили МЗС Німеччини, посольство цієї країни в Україні та Гете-інститут у Києві (координатор проєкту) за домовленістю з Міністерством освіти і науки України та Міністерством закордонних справ України.

На широкому біографічному матеріалі конкретизовано та унаочнено торговельні, економічні, дипломатичні зв'язки Північного Приазов'я з німецькими землями, а також роль німців-колоністів і німецьких підприємців у розвитку регіону в XIX – на початку XX ст.

Метою авторів було всебічне висвітлення історії німецьких консулів, аналіз їх багатогранної діяльності та ролі у житті регіону. Дослідження охоплює значний період. Нижня хронологічна межа стартує від кінця 1830-х рр. – перших відвідин портів Бердянська й Маріуполя німецькими торгівельними суднами та початку 1840-х рр. – появи перших менонітських і німецьких

¹ Див.: [Електронний ресурс] <http://ri-urbanhistory.org.ua>

колоністів у Північному Приазов'ї. Перші німецькі консульські установи в Бердянську та Маріуполі відкрили після Східної (Кримської) війни Пруське королівство та Мекленбург-Шверинське герцогство (1859 р.), прибережні держави, зацікавлені в тому, щоб утримувати в портах Російської імперії установи, які представляли б їхні інтереси та надавали підтримку своїм землякам, котрі жили на цих територіях. Закриття представництв Німецької імперії відбулося на початку Першої світової війни – саме цей факт і визначив верхню межу дослідження.

Дотримуючись історіографічної традиції, автори відрізняють українське Північне Приазов'я з портовими містами Бердянськом і Маріуполем від російського Східного з Таганрогом та Ростовом-на-Дону. Утім географічні рамки аж ніяк не обмежуються двома містами. Це зумовлено, по-перше, тим фактом, що в різні часи під юрисдикцією німецьких консулів знаходилися землі в межах нинішніх Запорізької, Дніпропетровської, Донецької та Луганської областей України. А, по-друге, перипетіями життєвих шляхів самих представлених у книзі німецьких консулів, їх родинних, комунікаційних зв'язків, так само, як і віддзеркаленою в консульських рапортах географією торговельних зв'язків Північного Приазов'я.

При підготовці монографії використано великий масив джерел різної видової належності німецькою, російською, українською, англійською, французькою, італійською та іншими мовами. Результатом проведеної масштабної архівної евристики стало введення в науковий обіг оригінальних матеріалів з архівів Німеччини (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Geheimes Staatsarchiv Preufsischer Kulturbesitz, Bundesarchiv), Великобританії (The National Archives), України (держархіви Одеської, Запорізької, Донецької, Київської областей та Автономної Республіки Крим), Росії (Российский государственный исторический архив) та інших державних і приватних колекцій.

Праця містить сім окремих персональних етюдів, які охоплюють індивідуальну і професійну біографію, родинні, дружні та професійні зв'язки німецьких консулів у Бердянську й Маріуполі: Корнеліус Янцен, Йоганн Фрідріх (Іван Федорович) Геммерле, Карл Оссенкоп, Александр Зуккау, Матіас (Матвій) Ковачевич, Іван Деспот, Евальд (Еван) Карлович Бремер. Діяльність німецьких консулів у Бердянську та Маріуполі розглянуто на широкому тлі закордонних економічних і торговельних зв'язків регіону та консульської активності інших країн. Зазначено, що, на відміну, скажімо, від Великобританії, німецькі державні утворення не стали направляти до новооблаштованих консульських установ осіб, не знайомих зі специфікою території. Німці зробили ставку на купців і підприємців, котрі на той час уже мешкали в Бердянську та Маріуполі й були тісно інтегрованими в економічне та соціальне життя цих міст.

І.Лиман і В.Константінова значно розширили межі біографічного жанру. Вони, наскільки це було можливим, дослідили походження, історію родини (персоналії видатних предків та нащадків) кожного з консулів, їх підприємницьку діяльність, роль в економічному, громадському, культурному,

релігійному житті як Бердянська, Маріуполя, німецьких колоній українського півдня, так і своєї власної країни. Безумовною окрасою цих життєписів став ілюстративний матеріал, який фіксує так звані «місця пам'яті» в Україні, Німеччині, Бельгії, США та інших країнах (природні й архітектурні об'єкти, пов'язані з життям, дипломатичною та іншими видами діяльності консулів, представників їхніх родин та оточення), мапи, фото речей із музейних колекцій тощо. Загалом книга вміщує понад 100 ілюстрацій та близько 170 репринтів документів німецьких представництв у Бердянську й Маріуполі з фондів Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (с.315–476) та Bundesarchiv (с.477–488).

Не залишилися поза увагою авторів і питання конкуренції між азовськими портами Російської імперії, які були орієнтовані перш за все на ввізну торгівлю, і великою мірою – на експорт сільськогосподарської продукції. Новозаснований Бердянськ (статус міста набув у 1835 р.) в XIX ст. у пресі називали «сином Маріуполя й онуком Таганрога». Але поступово «син» дедалі більше ставав суперником «батька». На основі аналізу статистики вартості вантажів закордонної торгівлі (починаючи з 1838 р.) простежено динаміку конкуренції між Бердянськом і Маріуполем. Так, дослідники встановили, що великою мірою вона розгорталася за «hinterland» – внутрішній регіон, звідки товари, і насамперед зерно, спрямовувалися до їх портів для відправки морем та заможні німецькі колонії з їхніми багатими врожайми і пшеницею високої якості були ласим шматком для кожного з конкурентів. Приазовські степи, що відкривали можливості швидкого збагачення, стрімко перетворювалися на «свою Каліфорнію» (с.31–37).

Спеціально для цього видання на основі опублікованих та архівних джерел автори склали зведені списки іноземних консулів (віце-консулів, консульських агентів), які діяли впродовж 1836–1817 рр. у Бердянську (с.229–252) та Маріуполі (с.253–263). Широка географія консульського представництва в портах Північного Приазов'я (Сардинія, Сицилія, Тоскана, Римська Держава (згодом – Італія), Пруссія, Мекленбург-Шверін (згодом – Північно-Німецький Союз, Німеччина), Данія, Австрія (згодом – Австро-Угорщина), Греція, Бельгія, Великобританія, Швеція й Норвегія, Франція, Нідерланди, Туреччина, Іспанія, Уругвай) віддзеркалює не тільки загальну картину міжнародних зв'язків регіону, а й мережеві зв'язки кожного з німецьких консулів.

Важливою складовою книги стали вміщені в додатках фрагменти рапортів британських консулів у Бердянську та Маріуполі за 1858–1912 рр. (с.264–292), в яких висвітлюється діяльність німців у Північному Приазов'ї. Ці рапорти набувають особливої ваги, зважаючи, з одного боку, на тісні контакти британських і німецьких консулів у Бердянську й Маріуполі, а з іншого – на складність взаємин Британської та Німецької імперій, від співпраці до конкурентної боротьби й відкритої конфронтації.

Представлені у книзі результати досліджень яскраво відбивають позитивний вплив німецьких дипломатичних представництв на розвиток промисловості, сільського господарства Південної України та великі економічні

переваги й культурне збагачення, що їх міжнародне співробітництво принесло обом сторонам.

Історія німецьких консулів у Північному Приазов'ї дозволила побачити вельми цікаві аспекти європейського вектора регіону в імперську добу. На біографіях офіційних представників Німеччини в Бердянську й Маріуполі позначилися ті геополітичні процеси, що визначали європейську та світову історію XIX – початку XX ст.; складні траєкторії взаємин німецьких держав, а згодом Німецької імперії з Росією; колонізаційні процеси в Північному Причорномор'ї та Північному Приазов'ї, важливою складовою яких була німецька колонізація; суперечливі модернізаційні й урбанізаційні процеси в Російській імперії другої половини XIX – початку XX ст., в яких Південноукраїнський регіон і безпосередньо міста-порти відігравали вельми помітну роль.

Книга І.Лимана та В.Константінової написана легко, у доступній манері, містить цікаві екскурси у світову історію та історію регіону, має широкий соціокультурний контекст, біографічні нариси й ілюстрації до них дозволяють читачеві ледь не наживо познайомитися та навіть «потоваришувати» з кимось із персонажів і його родиною, переміститися у часі й побачити життя портових міст Північного Приазов'я. Тож книга зацікавить не тільки фахівців, а й широкий загал читачів.

*Київський університет імені Бориса Грінченка
Андрєєв В.М. д. і. н., професор кафедри історії України,
Андрєєва С.С. к. і. н., доцент,
завідувач науково-дослідної лабораторії грінченкознавства*